
**A Study of the Neglected Meaning of the Word "*E'tedad*"
Considering Persian Prose Texts**

Mohammadreza Masoumi; Assistant, Islamic Azad University, Yasooj
Branch*

1. Introduction

On the one hand, the widespread range of lexical coordinates and on the other hand the limitation of Persian vocabulary initiated Arabic words to enter Persian prose in a syllabic form and took over all its elements and mechanisms from the beginning of the sixth century AH. Although Arabic words had Persian counterparts, authors, highlighted learning and using them, and considered the frequent use of these words, particularly in the rare form, as a sign of their elegance and art in writing and as a condition for perfect prose.

The widespread and undisputable impact of the Arabic language in lending words to the Persian language has persuaded Persian writers to use these words in various syntactic forms; such usages as the requirement to remark synonyms and balance, hobbies and constructions in writing, etc. sometimes based on their taste, by making semantic changes in these words in a new meaning to use them without precedent in Arabic.

Numerous Persian lexicographers, citing the same literary texts, have introduced new meanings of words into dictionaries and tried to reserve them. However, these words in Persian literary texts, whose new meaning is hidden from both the critics and correctors of these works, have been mistreated in Persian dictionaries. This study is devoted to the examination of the neglected meaning of the word "*E'tedad*", which has been used many times in the meaning of "happiness" in technical and secretarial prose texts as well as with the above-mentioned characteristics.

* Corresponding author.

E-mail: masomi2525@gmail.com.

Date received: 25/07/2020

DOI: 10.22103/jll.2021.16234.2817

Date accepted: 05/10/2020

2. Methodology

The current research has been conducted by using descriptive-analytical method and library resources tools. Firstly, the public meanings of the word "E'tedad" in Persian and Arabic dictionaries are presented. Then, by inspecting the text of nine books of Persian prose, especially technical and secret prose such as *Kalileh and Demneh*, *Atabat-Al-Katabah*, *Al-Tawassul elal-Tarsal*, *RashidWatwat letters*, *Ghorrat-ol-Alfaz wa Nozhat-ol-Alhaz*, etc. the neglected meaning of this word has been argued.

This study is based on finding and extracting evidence from these texts and analyzing and inferring data. It replies the question of whether "E'tedad" has been used in the sense of "happiness" or not.

3. Discussion

The insertion of Arabic words in Persian language is compared with the words involved in other languages. This process has changed over time or in different periods and under the influence of various factors. According to Bahar, Arabic words in Persian prose texts form five percent in the fourth and early fifth centuries; they reached to more than fifty percent in the second half of the fifth century, and in the sixth to eighth centuries, they reached to eighty percent. (See: Bahar, 1994: 275.1)

Although most Arabic words hold their original meaning after entering into Persian language and were used in the same meaning as in Arabic, the semantic analyses of Arabic words showed that in many cases, these words experienced general and partial semantic changes.

The word "E'tedad" is one of these thousands of Arabic words that entered Persian prose texts; in addition to retaining its original meaning, mentioned in Arabic dictionaries, it has experienced a semantic change or development and it has been used in a new meaning. This meaning has been ignored to date.

There are several meanings for the word "E'tedad" in Arabic and Persian cultures, including: "to count, to pay attention, to be proud, to present, to venture, to be made, to trust, to be limited, to consider, to be credited, to serve, and "preparing, having a wife's oddeh, etc." As it can be seen, the meaning of "joy and rejoicing" is not mentioned in these sources.

The authors of these works were aware of the meaning of the word

"E'tedad" and they used it many times, even though the study of Persian prose texts, especially texts in the field of transcription and correspondence, showed them. Some examples are as follows:

- "And the benefit of joy and "E'tedad" in the rule of unity, emphasized between families should be taken away." (Bayhaqi, 1992: 268)

- "With the victory that happened and the triumph he gained, and added joy, happiness, pleasure, "E'tedad", and trust." (Monshi, 2000: 124)

- "Most of this happiness and "E'tedad" has been achieved." (Baha'uddin Baghdadi, 2006: 266)

- "After his arrival, there was trust, "E'tedad", persuasion, and in his place, there was more opposition and inducement." (Rashid Watawat, 2004: 33)

- "We were shaken and complete trust, and "E'tedad" was achieved" (Montajbuddin Badie, 2005: 36)

- "Seeing the works and hearing the news, "E'tedad" and distribution indicated, "E'tedad" and supplication increased." (Commandments and Origins of Leningrad, Bitā: B73)

- "And to find the news of his health, I added excitement and addiction and praised him." (Mihani, 2010: 50)

- "To listen to this good news, increase your courage, "E'tedad", and trust" (Hesam Khoei, 2000: 285)

In addition to the above works, in the second chapter of the book "Ghorrat-ol-Alfaz wa Nozhat-ol-Alhaz" devoted to synonymous words, "E'tedad and persuasion" are also mentioned as two synonymous words as a proof of the meaning of it.

4. Conclusion

Writers have considered mentioning synonyms in Persian prose, especially Arabic synonyms, since the fourth century. This theme, which was originally intended to elaborate the word, was accompanied in regularity, rhyme, and rhetoric in technical and secretarial prose, and led the authors to choose words whose variety was conjugated, not just from the category. It was not ambiguous, but it had the feature of completion and emphasis.

Temporarily, the authors of prose texts, especially secretaries and translators achieved the above-mentioned goals and changed the

meaning of some Arabic words and phrases according to their context and their needs. They used them in a new meaning without any precedent at least in Arabic. The neglected meaning of "E'tedad" as one of these Arabic words was examined in this article.

It was concluded that the word "E'tedad" had the meaning of "satisfaction and rejoicing" and it was accompanied by words of this kind in synonyms, chronicles and symmetries based on the text of nine books of Persian prose most of which were secretarial texts.

Keywords: E'tedad, Joy, Persian Prose Texts.

References [in Persian]:

- Ameri, Hayat. (2016). *Borrowed Arabic words in Persian. A study of phonetic and semantic changes*. Bi-Quarterly Journal of Persian-Arabic Comparative Studies. Volume 6, Number 2, Autumn and Winter, Pp. 87-104.
- Baha-Al-Din Baghdadi, Muhammad Ibn Mu'ayed. (2006). *Transfer to transmission*. Corrected by Ahmad Bahmanyar. First Edition. Tehran: Myths Publication.
- Bahar, Mohammad Taqi (1994). *Stylistics*. Three vols. Seventh Edition. Tehran: Amirkabir.
- Bayhaqi, Abu Al-Fazl Muhammad Ibn Hossein. (1992). *Beyhaqi History*. Edited by Ali Akbar Fayyaz. Third edition. Tehran: Book World.
- Bayhaqi, Abu Al-Fazl Muhammad Ibn Hossein. (1994). *Beyhaqi History*. Three vols. Compiled by Khalil Khatib Rahbar. Third edition. Tehran: Mahtab.
- Bayhaqi, Abu Al-Fazl Muhammad Ibn Hossein. (1997). *Beyhaqi History*. Two vols. Introduced by Manochehr Danesh Pajoh. First edition. Tehran: Hirmand.
- Bayhaqi, Abu Al-Fazl Muhammad Ibn Hossein. (2011). *Visual Diba: The full text of Beyhaqi's history. Introduction and description of problems*. Edited by Mohammad Jafar Yahaghi and Mehdi Seyedi. First edition. Tehran: Sokhan.

-
- Commandments and origins of Leningrad.* (without date). Introduced by Mohammad Qazvini. Leningrad: Library of the Asian Museum. Serial score: 282. [Manuscript].
- Dehkhoda, Ali Akbar. (1998). *Dictionary of Dehkhoda*. 16 Vol. Second Edition. Tehran: Institute of Printing and Publishing, University of Tehran.
- Exporting Culture of Arabic to Persian sources.* (1983). Corrected by Azizullah Jovini. Tehran: Institute of Cultural Studies and Research.
- Farshidvard, Khosrow. (1980). *Arabic in Persian*. First Edition. Tehran: University of Tehran Press.
- Hesam Khoei, Hassan Bin Abdul Mo'men. (2000). *Works Collection of Hesamuddin Khoei*. Correction and research by Soghra Abbaszadeh. First Edition. Tehran: Written Heritage Publishing Center.
- Hosseini Kazeruni, Seyed Ahmad (2005). *Beyhaqi History of Culture*. First Edition. Tehran: Zavar.
- Joveini, Atamelak Bin Muhammad. (1996). *History of world spreading of Jovini*. Three vols. Edited by Allama Mohammad Qazvini. First Edition. Tehran: Book World.
- Khatibi, Rasool (2007). *Prose in Persian literature*. Third edition. Tehran: Zavar.
- Mihani, Muhammad Bin Abdul Khaliq. (1996). *Dabiri's Grammar*. Edited by Seyed Ali Razavi Bahabadi. First Edition. Bahabad Yazd: Bahabad Publications.
- Mihani, Muhammad Bin Abdul Khaliq. (2010). *Dabiri's Style*. Edited by Akbar Nahvi. First Edition. Tehran: University Publishing Center.
- Modabberi, Mahmoud (1997). *Dictionary of technical and artificial prose*. Kerman: Cultural Services.
- Moin, Mohammad (1996). *Persian culture*. Six vols. Ninth Edition. Tehran: Amirkabir.

-
- Montajbuddin Badie, Ali Ibn Ahmad. (2005). *Atabat-Al-Katabe; Collection of correspondence of Sultan Sanjar's Divan*. Edited by Mohammad Qazvini and Abbas Iqbal Ashtiani. First Edition. Tehran: Myths Publication.
- Monshi, Abu Al-Ma'ali Nasrullah. (2000). *Kelileh & Demeneh*. Correction and explanation by Mojtaba Minavi. Nineteenth Edition. Tehran: Amirkabir.
- Monshi, Abu Al-Ma'ali Nasrullah. (2010). *Kalileh & Demeneh Description*. Introduction and description by Effat Karbasi and Mohammad Reza Barzegar Khaleghi. First Edition. Tehran: Zavar.
- Mousavian, Shahrokh (2007). *History of Bayhaqi (with simple and fluent prose)*. First Edition. Tehran: Dastan.
- Natanzi, Adib. (2005). *The Grammar of language (the book of purity)*. Edited and researched by Seyed Ali Ardalan Javan. First Edition. Mashhad: Publisher.
- Noureddin Munshi, (2002). *The means of the messengers and the reasons of the virtues*. Edited by Reza Samizadeh. First Edition. Tehran: Association of Cultural Works and Honors.
- Rashid Watwat, Muhammad Ibn Muhammad. (2004). *Letters of Rashid al-Din and Watwat*. Introduced by Qasem Tuyserkani. Second Edition. Tehran: University of Tehran.
- Rubinchik, Buri Aronovich. (1923). *Dictionary for Persian language*. Translated by Mohsen Shojaei with notes by Ali Ashraf Sadeghi. (2018). First Edition. Tehran: Bahar Book.
- Sadeghi, Maryam (2017). *Atabat-Al-Katabe; Excerpts from the correspondence of the court of Sultan Sanjar of Seljuk*. First Edition. Tehran: Contemporary Look.
- Sheikh Al-Hakmaai, Emad Al-Din. (2010). *The Book of Messages by Muhammad Ibn Abdul Khaliq Mihani, A note on the Name and Date of Compilation*. Heritage Report. Volume 6, No. 42 and 43, Pp. 37-39.

Tanbaccoye, Maryam. (2009). *Dictionary of Beyhaqi History*. First Edition. Tehran: Al Taha.

Varavini, Saad al-Din (1996). *Marzbannameh*. By the efforts of Khalil Khatib Rahbar. Sixth Edition. Tehran: Safi Ali Shah.

Zahiri Samarkandi, Mohammad bin Ali. (1954). *SandBad-Name*. Introduced by Ali Qawim. Tehran: Khavar and Ibn Sina Bookstores.

Zahiri Samarkandi, Mohammad bin Ali. (2018). *Ghorratol-Alfaz & Nozhatol-Alhaz*. With introduction and correction by Mohsen Zakir Hosseini. First Edition. Tehran: Academy of Persian Language and Literature.

Zakawati Qaragozlu, Ali Reza. (2001). *works Collection of Hesamuddin Khoei*. Book of the Month of Literature and Philosophy. Volume Five, No. 46 and 47, Pp. 42-43.

Zamani, Mahboubeh. (2013). *Full Description of the History of Bayhaqi*. First Edition. Tehran: Iqbal.

References [in Arabic]:

Anis, Ibrahim and Montaser, Abdul Halim and others. (2005). *Al-Wasit Dictionary*. Translated by Mohammad Bandar Rigi. First Edition. Qom: Islamic Publications.

Ibn Manzoor. (1984). *Arabic languge*. Qom: Adab-Al-hoze Publication.

[Websites]:

Anonymous authors. List of Arabic Vocabulary. Available from: <http://www.almaany.com> _Accessed 25 July 2020

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۲۳، دوره جدید، شماره ۴۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

جستاری در معنای مفعول لغت «اعتداد» با تکیه بر متون نثر فارسی (علمی - پژوهشی)*

دکتر محمدرضا معصومی^۱

چکیده

بیشترین سهم وام‌واژه‌ها یا لغات دخیل در زبان فارسی، به لغات عربی اختصاص دارد. اغلب این لغات پس از ورود به زبان فارسی، معنی یا معانی اصلی خود را حفظ کرده‌اند، اما برخی دیگر نیز در اثر تحول یا گسترش معنایی، معنی جدید یافته‌اند؛ به عبارت دیگر، فارسی‌زبانان معنی آن‌ها را براساس نیاز خود تغییر داده‌اند. یافتن معانی جدید این لغات و وارد کردن آن‌ها به فرهنگ‌های لغت فارسی امری ضروری است که می‌تواند به محققان زبان و ادبیات فارسی، مخصوصاً پژوهشگران حوزه تصحیح و شرح متون کمک شایانی نماید. یکی از این لغات عربی که در زبان فارسی بویژه در متون نثر فنی و منشیانه، تحول معنایی یافته است واژه «اعتداد» است. در این متون، «اعتداد» علاوه بر کاربرد در معانی رایج، در معنی «شادمانی و شادی کردن» به کار رفته است؛ معنای مفعولی که تاکنون هم از دید فرهنگ‌نویسان پنهان مانده است و هم شارحان و مصححان متون به آن نپرداخته‌اند. در این مقاله، پس از بررسی چند متن نثر فارسی و با تکیه بر نثرهای فنی و منشیانه مثل *کلیله و دمنه*، *عتبة الکتبة*، *التوسل الی الترسل*، *نامه‌های رشید و طواط*، *غرة الالفاظ* و *نزهة الالفاظ* و ...، به معنای مفعول لغت «اعتداد» پرداخته شده است. روش کار در این پژوهش بر یافتن و استخراج شواهد از این متون و تحلیل و استنتاج داده‌ها استوار است. نتیجه تحقیق نشان

^۱ تاریخ ارسال مقاله : ۱۳۹۹/۰۵/۰۴

تاریخ پذیرش نهایی مقاله : ۱۳۹۹/۰۷/۱۴

۱ - استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: masomi2525@gmail.com.

DOI: 10.22103/jll.2021.16234.2817

می‌دهد که لغت «اعتداد» در متون نثر فارسی، بارها در معنی «شادمانی و شادی کردن» و مترادف و معطوف با لغات «اهتزاز، تبجح، استبشار، بهجت، ارتیاح و ...» به کار رفته است.

واژه‌های کلیدی: اعتداد، شادمانی، متون نثر فارسی.

۱- مقدمه

نثر فارسی بعد از اسلام، فراز و فرودهای بسیاری را در جهت رشد و رسیدن به نضج و کمال مطلوب خالقان خویش سپری کرده است. همین امر موجب شده است تا نثر در هر قرن یا هر چند قرن، ویژگی‌های خاصی به خود بگیرد و بر اساس این ویژگی‌ها به دوره‌ها و سبک‌هایی تقسیم شود. علی‌رغم تفاوت‌های نثرها در دوره‌های مختلف، این گونه از آثار ادبی در انجام یک رسالت اشتراک دارند و آن رسالت، حفظ و انتقال لغات و الفاظ همراه با معانی مختلف به آیندگان است؛ تا جایی که برخی از این کتب نثر، به مثابه فرهنگ لغتی غنی قابل استفاده‌اند.

«از آغاز دوره نثرنویسی به زبان فارسی تا اواخر نیمه اول قرن پنجم ه.ق.، لفظ در نثر فارسی، انگیزه‌ای جز بیان معنی نداشت. از اواخر قرن پنجم ه.ق. گزینش لفظ به تدریج در سبک نویسندگان مورد توجه قرار گرفت و نثر فارسی را، با قبول مترادفات لفظی و ترکیبی و تعبیّرات مجازی و ... به مسیر تحولی سوق داد که ادامه آن به سبک فنی و متکلف دوره بعد انجامید. همین تحول باعث آمد که لغات عربی، در آغاز در حدی متعادل و سپس در مقیاسی وسیع، به جای کلمات فارسی به کار رود و حدود و ثغور زبان فارسی بر الفاظ و ترکیبات و جمل و عبارات عربی گشوده شود و دشوارترین لغات عربی در نثر به کار رود و حتی بسیاری از لغات مستعمل و متداول فارسی، جای خود را به معادل عربی واگذار و به تدریج فراموش گردد و به گنجینه کتب لغت سپرده شود.» (خطیبی، ۱۳۸۶: ۱۵۷)

روند وام‌گیری واژه‌های عربی در قرن ششم و هفتم نیز ادامه یافت و با تصنع، تکلف، عبارت‌پردازی و آرایش کلام چاشنی خورد تا جایی که نثر به ابزار ابراز هنر در گزینش و استعمال هرچه بیشتر الفاظ تبدیل شد و نثر فنی و متکلف شکل گرفت. در این نوع از نثر، قریبه‌پردازی بر پایه ترادف، تضاد و تجانس رواج یافت و نویسندگان در گزینش الفاظ، به تناسب و آهنگ آن‌ها توجه خاصی داشتند. این تناسب، «نخست از تقارن لفظی ضعیف؛

یعنی توازن کلمات آخر هر دو یا چند قرینه آغاز شد و به تدریج به سجع و ترصیع کامل در کلیه اجزای قراین پیوست و با به صورت مترادف و تضاد و مراعات نظیر و دیگر صنایع لفظی، در تمامی مفردات و اجزای قراین راه یافت.» (خطیبی، ۱۳۸۶: ۱۵۸)

دامنه وسیع رعایت مختصات لفظی از یک طرف و محدودیت دایره لغات زبان پارسی از سوی دیگر، موجب شد که از آغاز قرن ششم ه.ق. لغات عربی به گونه‌ای سیل آسا وارد نثر فارسی شود و کلیه ارکان و اجزای آن را در اختیار گیرد، تا جایی که نویسندگان، وام‌گیری واژه‌های عربی و به کار بردن آن‌ها را، حتی در صورت داشتن معادل فارسی، در اولویت قرار می‌دادند و کثرت کاربرد این لغات مخصوصاً از نوع نوادر و شواذ را نشانه فضل و هنر خویش در نویسندگی و از شرایط کمال نثر می‌دانستند.

نفوذ گسترده و غیر قابل انکار زبان عربی در وام‌دادن لغات به زبان فارسی موجب شد تا ادبا و نویسندگان فارسی، هم این لغات را در یک یا چند معنی از معانی‌ای که در عربی داشته‌اند به کار ببرند و هم تحت تأثیر علل و عوامل مختلف؛ مثل الزام به ذکر مترادف و موازنه، تفتن و تصنع در نویسندگی و ... و گاه بر اساس ذوق و سلیقه خود، با ایجاد تغییرات معنایی در این لغات، آن‌ها را در معنی جدیدی که در عربی سابقه نداشته است استعمال نمایند. در این میان، بسیاری از فرهنگ‌نویسان فارسی با استناد به همین متون ادبی، معانی جدید لغات را وارد فرهنگ‌های لغت کرده و در حفظ آن‌ها کوشیده‌اند. اما هنوز لغاتی از این دست در متون ادب فارسی وجود دارند که معنای جدیدشان هم از دید شارحان و مصححان این آثار پنهان گشته و هم در فرهنگ‌های لغت فارسی، مفعول مانده است. این پژوهش به بررسی معنای مفعول مصدر «اعتداد» اختصاص دارد که هر دو ویژگی فوق‌الذکر را داراست و در متون نثر فنی و مشیانه، بارها در معنی مورد نظر به کار رفته است.

۱-۱- بیان مسئله

همان طور که اشاره شد ورود لغات عربی به زبان فارسی نسبت به لغات دخیل سایر زبان‌ها، با گذشت زمان یا در دوره‌های گوناگون و تحت تأثیر عوامل مختلف، متغیر بوده و سیر صعودی داشته است و بنا بر گفته بهار، لغات عربی متون نثر فارسی از پنج درصد در قرون چهارم و اوایل پنجم، به بیش از پنجاه درصد در نیمه دوم قرن پنجم رسیده و در قرون

ششم تا هشتم به هشتاد درصد کشیده است. (ن. ک: بهار، ۱۳۷۳: ۱/ ۲۷۵) بنابراین به جرئت می‌توان گفت که بیشترین تعداد وام‌واژه‌های زبان فارسی به لغات عربی اختصاص دارد. از این رو پرداختن به این دسته از وام‌واژه‌ها و بررسی معنایی آن‌ها امری ضروری است که می‌تواند هم در درک بهتر متون نثر فارسی کارساز باشد و هم با بررسی دگرگونی معنایی این لغات و یافتن همه معانی آن‌ها در زبان فارسی، بر غنای فرهنگ‌های لغت فارسی بیفزاید؛ چراکه مؤلفان فرهنگ‌های لغت فارسی نیز غالباً بدون در نظر گرفتن بسامد کاربرد معنی یا معانی لغات عربی، همان شیوه رایج ارائه معنای واژه‌ها در فرهنگ‌های عربی را تکرار کرده‌اند. چنان که می‌دانیم، غالباً فرهنگ‌های عربی را به صورت اشتقاقی و بر اساس ریشه واژه تنظیم و تدوین می‌کنند؛ به این صورت که ابتدا ریشه فعلی را به عنوان مدخل ذکر می‌نمایند و سپس ابواب برساخته از آن ریشه، مصادر رایج و کاربردی، صفات و دیگر مشتقات از آن ریشه را معنی می‌کنند. همین امر موجب شده است تا در فرهنگ‌های فارسی نیز معانی وام‌واژه‌ها مخصوصاً مصادر و صفات، اغلب با در نظر گرفتن ریشه فعل و معنی آن‌ها در باب‌های عربی دنبال شود و در این میان، چه بسا که دگرگونی معنایی این وام‌واژه‌ها و معانی تازه و جدید آن‌ها در زبان فارسی که برساخته ذهن و قلم نویسندگان، منشیان و مترسلمان فارسی‌زبان است مورد غفلت قرار گیرد.

به طور کلی می‌توان گفت که «کلمات و ترکیبات عربی، تحت تأثیر ویژگی‌های زبان فارسی و قواعد آن یا بر اثر نارسایی خط یا در نتیجه قرینه‌سازی و قوانین کلی زبان‌شناسی تغییراتی کرده‌اند» (فرشیدورد، ۱۳۵۸: ۱۶۷) که یکی از آن‌ها، تغییر در معنی است.

گرچه بیشتر واژه‌های عربی پس از ورود به زبان فارسی، معنای اصلی خود را حفظ کرده و در همان معنای وضع شده در عربی به کار می‌روند، اما تحلیل معنایی وام‌واژه‌های عربی نشان می‌دهد که در موارد قابل توجهی نیز این وام‌واژه‌ها دچار تحول و دگرگونی‌های معنایی کلی یا جزئی شده‌اند. یکی از این تحولات که با تعابیر «اختلاف معنایی» و «گسترش معنایی» مطرح شده است، حالتی است که:

«وام‌واژه عربی در معنایی کاملاً متفاوت و مختلف از معنای اولیه‌اش در عربی به کار گرفته شده است؛ به عبارت دیگر این گروه از واژه‌ها، که شاید بتوان گفت بخش اعظم وام‌واژه‌های عربی در فارسی را شامل می‌شود و از پربسامدترین واژه‌های عربی در فارسی به

شمار می‌آید، کاربردشان در زبان فارسی به گونه‌ای دچار تغییر و تحول معنایی شده که دلالت‌های معنایی آن‌ها در فارسی از معنای این کلمات در زبان عربی بسیار فاصله گرفته و دچار انحراف معنایی شده است.» (عامری، ۱۳۹۵: ۹۷)

البته این بدان معنا نیست که این نوع وام‌واژه همیشه معنی یا معانی سابق خود را از دست بدهد و در آن معانی کاربرد نداشته باشد بلکه منظور این است که گاهی با حفظ معنی وضع شده و کاربرد با آن معنی، در عبارت یا متنی دیگر،

«معنای تازه‌ای می‌گیرد که در زبان عربی ادبی وجود ندارد، به سخن دیگر، صورت عربی واژه برای بیان معنای تازه‌ای به کار می‌رود؛ به عنوان نمونه، صفت «کثیف» در زبان فارسی معنای تازه «ناپاک» و «آلوده» را یافته که از آن چند معنای دیگر (بیشتر معنای مجازی) مشتق شده است: «فرد» ناپاک، «فرد» نادرست، «پلید»، «فرد» تحمل‌ناپذیر. هیچ یک از این معناها در زبان عربی وجود ندارد... «افاده» مصدر باب دوّم [باب افعال]، در زبان فارسی معنای «توضیح» و «تشریح» را حفظ کرده است، معنای «مفهوم»، «تکبّر» و «خودبزرگ‌بینی» را نیز گرفته، اما معنای اصلی آن، «سود» و «فایده»، کم کاربرد شده است. نمونه‌های آورده شده نشان از آن دارند که یک واژه عربی غالباً نه یک معنا، بلکه دو یا چند معنای تازه می‌یابد.» (روبینچیک، ۱۹۲۳: ۷۱)

فرشیدورد نیز بر این باور است که:

«بسیاری از کلمات عربی در فارسی به معنایی غیر از آنچه در عربی دارند، می‌آیند؛ مانند «رعناء» که در عربی به معنی زن خودپسند است ولی در فارسی به مرد و زن جذّاب و زیبایپیکر نیز گفته می‌شود. همچنین «ملت» که در عربی و فارسی قدیم به معنای مذهب است ولی از قرن سیزدهم به بعد به معنی مردم نیز آمده است. همچنین «عزیمت» در عربی به معنی افسون و آهنگ حرکت ولی در فارسی به معنی خود حرکت است.» (فرشیدورد، ۱۳۵۸: ۱۸۱)

بنابراین، بررسی لغات عربی دخیل در زبان فارسی و پژوهش در مورد معنای این لغات، می‌تواند بر غنا و کمال فرهنگ‌های لغت فارسی بیفزاید و به شرح متون، مخصوصاً متون نثر فنی و منشیانه کمک نماید. در این پژوهش با تکیه بر متون نثر منشیانه و مصنوع فارسی، به لغت «اعتداد» در معنی «شادمانی و شادی کردن» به عنوان معنای مغفول این واژه پرداخته شده است.

۱-۲- پیشینه تحقیق

تاکنون پژوهشی که به لغت «اعتداد» و معنای مغفول و مورد بحث آن در این مقاله پرداخته باشد، انجام نشده است.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

لغت «اعتداد» یکی از هزاران وام‌واژه عربی است که با ورود به متون نثر فارسی، علاوه بر حفظ معنای اصلی خود که در فرهنگ‌های لغت عربی نیز ذکر گردیده است، دچار تغییر یا گسترش معنایی شده و در معنی جدیدی به کار رفته است که تاکنون به این معنی پرداخته نشده است. با توجه به این که «اعتداد» در بسیاری از متون نثر فارسی مخصوصاً نثرهای فنی و منشیانه به کار رفته است و بارها در این متون معنای مورد بحث در این پژوهش را با خود دارد و این معنی، هم از طرف فرهنگ‌نویسان لغت فارسی نادیده گرفته شده است و هم مصححان و شارحان متون از کنار آن گذشته‌اند؛ یافتن این معنی همراه با ذکر شواهد و قراین متعدد از متون نثر فارسی، یافته‌ای جدید به حساب می‌آید که در فهم بهتر متون و تکمیل و گسترش دایره لغات دخیل عربی، راهگشا، مفید و ضروری می‌نماید.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- معنی لغت «اعتداد» در فرهنگ‌های لغت عربی و فارسی

در المصادر زوزنی و مصادر اللغه، این معانی برای «اعتداد» آمده است: «فا شمار آوردن، وَ يُعَدِّي بِالْبَاءِ، وَعَدَّتْ دَاشْتَن زَن وَ شَمْرَدَه شَدَن.» (زوزنی، ۱۳۷۴: ۷۲۹ و فرهنگ مصادر اللغه، ۱۳۶۲: ۳۰۱)؛ در معجم الوسيط چنین آمده است: «اعْتَدَّ، يَعْتَدُّ، اعْتِدَادًا: شمرده شد، شمارش شد، به شمار آمد؛ اعْتَدَّ بِالْشَيْءِ: آن چیز را داخل در حساب کرد، به آن چیز توجه کرد و آن را به حساب آورد و شمارش کرد؛ هَذَا شَيْءٌ لَا يَعْتَدُّ بِهِ: این چیز قابل اعتنایی نیست، بی ارزش است؛ اعْتَدَّ الشَّيْءُ: آن چیز را آورد، آن را حاضر کرد.» (انیس و منتصر و دیگران، ۱۳۸۴: ۱۲۵۶/۲)؛ مؤلف دستور اللغه «اعْتَدَّ» را «افتخار کرد، ساخته شد» معنی کرده است. (ن.ک: نطنزی، ۱۳۸۴: ۵۶۷)؛ در لسان العرب به دو معنای شمردن و حاضر کردن اشاره شده است: «و اعداد الشئ، و اعتداده و استعداده و تعداده: إحضاره.»

(ابن منظور، ۱۳۶۳: ۲۸۴/۳)؛ در فرهنگ الغنی، «اعتداد، مصدر اعتدَّ، و اعتدادُ بالأنفُسِ: الافتخارُ و الزَّهْوُ بها» معنی شده است و در الرائد برای «اعتدَّ» این موارد ذکر شده است: «اعتدَّ: صارَ معدوداً؛ اعتدَّ بالشیء: أدخله في الحساب و العدَّ؛ اعتدَّ: حسب، ظنَّ؛ اعتدَّ بالشیء: اهتمَّ به؛ اعتدَّ بنفسه: افتخَرَ.» (ن.ک: اعتداد- <https://www.almaany.com/ar/dict/ar/>) (ar/)

بنابراین می‌توان معانی «اعتداد» در کتب لغت عربی را این‌گونه جمع‌بندی کرد: «شمردن و شمرده‌شدن، به حساب آوردن، اعتنا و توجه کردن، افتخار کردن، آوردن و حاضر کردن، التفات کردن، عده‌داشتن زن، پنداشتن و گمان کردن، ساخته‌شدن، اعتمادداشتن و اعتماد به نفس».

در لغت‌نامه دهخدا و به نقل از منابع مختلف، این معانی برای لغت «اعتداد» آمده است: «به‌شمار آوردن، به شمار آمدن، معدود گردیدن، متعدد گردیدن، شمرده شدن، اعتنا کردن به چیزی، مورد التفات و توجه بودن، اعتبار، بس و کافی شدن، فراهم آوردن و تهیه نمودن، عده‌داشتن زن، سپری شدن عده‌زن پس از مرگ شوهر؛ و در اعتداد آوردن یا بودن: در شمار متصرفات و املاک کسی آوردن یا بودن.» (ن.ک: دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۹۰۵/۲)

در فرهنگ فارسی معین نیز به این معانی بسنده شده است: «۱- در شمار آمدن، شمرده‌شدن؛ ۲- در شمار آوردن، اعتنا کردن به، اهمیت نهادن به.» (معین، ۱۳۷۵: ۳۰۱/۱)

مؤلف فرهنگ لغات نثرهای فنی و مصنوع نیز معانی این لغت را در دو دسته گنجانده است: «۱- فخر آوردن، اعتنا کردن به، اهمیت دادن به، سربلندی، اعتنا ۲- در شمار آوردن، در شمار آمدن، شمار.» (مدبری، ۱۳۷۶: ۵۶)

۲-۲- «اعتداد» در معنی «شادمانی»

چنان‌که بیان گردید، در هیچ یک از منابع لغت عربی و فارسی به معنی «شادمانی و شادی کردن» واژه «اعتداد» اشاره نشده است؛ در حالی که بررسی و مطالعه متون نثر فارسی بویژه متون حوزه ترسل و نامه‌نگاری نشان می‌دهد که نویسندگان این آثار به این معنی

لغت «اعتداد» واقف بوده و بارها آن را به کار برده‌اند. در ادامه به ذکر شواهدی از کاربرد این لغت در معنی «شادمانی» پرداخته می‌شود.

۲-۲-۱- تاریخ بیهقی

بهار معتقد است که لغات عربی به کاررفته در تاریخ بیهقی به چهار دسته تقسیم می‌شوند؛ این لغات یا از آن دسته‌اند که معادل فارسی ندارند؛ یا لغات درباری و علمی و دینی‌اند؛ یا لغاتی هستند که عربی آن‌ها از فارسی‌شان روان‌تر و ساده‌تر بوده است؛ و یا از آن دسته‌اند که ادبا و مترسّان به تقلید از تازیان وارد زبان فارسی کرده‌اند. وی در ادامه، ده‌ها لغت عربی متداول در تاریخ بیهقی را بدون شرح و تفصیل برشمرده و خواننده را برای یافتن معانی آن‌ها به کتب لغت عربی ارجاع داده است. (ن.ک: بهار، ۱۳۷۳: ۸۵/۲) «اعتداد» یکی از لغات عربی است که دو بار در تاریخ بیهقی به کار رفته است اما مراجعه به کتب لغت، دستیابی به معنی مورد نظر بیهقی را میسر نمی‌سازد. چه بسا بسنده شارحان و مصححان تاریخ بیهقی به کتب لغت، خود موجب مغفول ماندن معنای بجای «اعتداد» در این جملات شده است.

• «از فتح‌های خوب که اوهام و خاطر کس بدان نرسد، واقف شده آید و بهره‌ای از شادی و اعتداد به حکم یگانگی‌ها که میان خاندان‌ها مؤکد است برداشته آید.» (بیهقی، ۱۳۷۱: ۲۶۸) فیاض به نقل از تاج المصادر، معنای «اعتداد» را «فا شمار آوردن، عدت داشتن و شمرده شدن» دانسته است. (ن.ک: بیهقی، ۱۳۷۱: ۲۶۸).
خطیب رهبر، آن را «اعتبار و اعتنا؛ مصدر باب افتعال» معنی کرده است. (ن.ک: بیهقی، ۱۳۷۳: ۳۷۳/۱)

دانش پژوه با استناد به فرهنگ فارسی معین، معانی «در شمار آمدن، اهمیت دادن» را ذکر کرده است. (ن.ک: بیهقی، ۱۳۷۶: ۳۳۳/۱)
یاحقی و سیدی که در فهرست واژه‌های مکرر کتاب دیبای دیداری، «اعتداد» را «به شمار آوردن، اعتنا کردن» معنی کرده‌اند. (ن.ک: بیهقی، ۱۳۹۰: ۸۵۳)؛ در پانوشت جمله مورد بحث، این دو معنی را ذکر نکرده و چنین آورده‌اند: «... خان به سبب دوستی و

یگانگی خاندان‌های ما، از پیروزی و توفیق‌های ما شادمانه شود و بهره‌کافی از آن بگیرد.» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۲۵۴/۱)

زمانی، در شرح تاریخ بیهقی، «اعتداد» را «اعتبار و توجه» دانسته و عبارت فوق را این گونه معنی کرده است: «خان بهره‌خود را از شادی و اعتبار به سبب وحدت و یگانگی که میان دو خاندان است بردارد.» (زمانی، ۱۳۹۲: ۱۷۶)

موسویان نیز عبارت را به این صورت به نثر ساده و روان تبدیل کرده است: «(قصد ما از گفتن این پیروزی‌ها این است که) به حکم وحدتی که میان دو خاندان ما وجود دارد، شما نیز از شنیدن این خبرها شاد شوید و به اهمیت آن پی ببرید.» (موسویان، ۱۳۸۶: ۲۳۴)

• «گفتند: [ایلک] به دولت سلطان بزرگ، شادکام و بر مراد. تا دوستی و نواخت این جانب بزرگ حاصل شده است، جانب ایلک را شادی و **اعتداد** و حشمت زیاده است.» (بیهقی، ۱۳۷۱: ۶۶۶)

فیاض، دانش‌پژوه و یاحقی، «اعتداد» را در این عبارت معنی نکرده‌اند. خطیب رهبر، مجدداً معنی «اعتبار و اعتنا؛ مصدر باب افتعال» را آورده است. (ن.ک: بیهقی، ۱۳۷۳: ۸۴۴/۲)

زمانی، «اعتداد» را در این عبارت هم «اعتبار» معنی کرده است. (زمانی، ۱۳۹۲: ۴۲۸)

نویسنده کتاب فرهنگ تاریخ بیهقی، یک بار و به تبعیت از دانش‌پژوه، «اعتداد» را «در شمار آوردن و اهمیت دادن» معنی کرده است (ن.ک: حسینی کازرونی، ۱۳۸۴: ۱۶۲) و بار دیگر، در بخش واژگان نسبتاً فراموش شده (مرده)، آن را به معنی «ستم کردن و بیداد کردن» دانسته است که به نظر می‌رسد با «اعتداء» اشتباه شده باشد (ن.ک: حسینی کازرونی، ۱۳۸۴: ۱۰۳).

تنباکوئی نیز در لغت‌نامه تاریخ بیهقی، «اعتداد» را «اعتبار، در شمار آوردن، اهمیت دادن» معنی کرده است. (ن.ک: تنباکوئی، ۱۳۸۸: ۵۵)

دهخدا، معنی «اعتداد» در هر دو جمله فوق‌الذکر را «اعتبار» دانسته است. (ن.ک: دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۹۰۶/۲)

از فحوای کلام بیهقی و عطف لغت «اعتداد» به «شادی»، چنین به نظر می‌رسد که این لغت در عبارت اول، به معنای «سرور و شادمانی» است و در عبارت دوم، ایهام‌گونه و حامل دو معنای «شادی» و «اعتبار» به کار رفته است.

۲-۲-۲- کلیده و دمنه

یکی از ویژگی‌های سبکی نثر کلیده و دمنه، به کاربردن مترادف‌های لفظی و ترکیبی و عطف متوالی کلمات و گاه جمله‌ها به یکدیگر است که نصرالله منشی «برای تأکید و تحقیق معنی آورده است». (بهار، ۱۳۷۳: ۲/۲۷۵) البته بسامد مترادفات لغوی این کتاب در مقایسه با آثار نثر متکلف دوره‌های بعد چندان بالا نیست ولی به هر حال مترادفاتی نظیر «آماده و ساخته»، «به وسع طاقت و قدر امکان»، «تحرز و تحفظ و خویشتن داری»، «غم و حسرت و پشیمانی و ندامت» را می‌توان در این کتاب یافت. همین خصیصه سبکی، به یافتن معنای مغفول لغت «اعتداد» کمک می‌نماید. کلمه «اعتداد» سه بار در کتاب کلیده و دمنه به کار رفته است که عبارتند از:

- «بوزنه گفت: زینهار تا دل بدین معانی نگران نداری ... که **اعتداد** من به مکارم تو زیادت است و احتیاج من به وداد تو بیشتر.» (منشی، ۱۳۷۹: ۲۴۵)
 - «دمنه گفت: ملک را بر آن کافر نعمت غدار جای ترحم نیست، و بدین ظفری که روی نمود و نصرتی که دست داد شادمانگی و ارتیاح و مسرت و **اعتداد** افزایش.» (منشی، ۱۳۷۹: ۱۲۴)
 - «تعجیل باید نمود تا زودتر بیاید و بهجت و **اعتداد** ما که به حیات او تازه گشته است تمام گرداند.» (منشی، ۱۳۷۹: ۳۹۴)
- مجتبی مینوی، در هر سه مورد فوق‌الذکر، «اعتداد» را به معنی «فخر آوردن، نازیدن، سربلندی، مباهات و افتخار» دانسته است و کرباسی و برزگر خالقی هم در فرهنگ لغات کتاب شرح کلیده و دمنه، معانی «افتخار، سربلندی و مباهات» را تکرار کرده‌اند. (منشی، ۱۳۸۹: ۴۴۰)

در عبارت اول، «اعتداد» در معنی «افتخار و مباهات» به کار رفته است و معنی دیگری برای آن قابل تصور نیست. اما با توجه به این که «لغات عربی در کتاب کلیده و دمنه به صورتی انتخاب و استعمال شده است که در ردیف کلمات فارسی، از حیث کیفیت ترکیب حروف، بیگانه و نامتجانس به نظر نمی‌آید» (خطیبی، ۱۳۸۶: ۴۵۳) و آن طور که

قراین موجود در عبارت‌های دوم و سوم؛ یعنی «شادمانگی، ارتیاح، بهجت و مسرت» نشان می‌دهد، می‌توان گفت که «اعتداد» در این دو جمله، مترادف با همین کلمات است؛ علاوه بر این، نازش و افتخار هم خود موجب شادی و سرور می‌گردد.

۲-۲-۳- التوسل الی الترسل

کتاب *التوسل الی الترسل* نیز از آثار منثور است که شصت تا هشتاد درصد آن را لغات عربی تشکیل می‌دهد و مترادفات و موازنه و سجع همه سطور آن را پر کرده است. (ن.ک: بهار، ۱۳۷۳: ۳۸۰/۲) در این کتاب نیز لغت «اعتداد»، علاوه بر این که چندین بار در معانی «اعتماد و خاطر جمع بودن» و «افتخار و نازش» به کار رفته است (ن.ک: بهاء‌الدین بغدادی، ۱۳۸۵: ۹۴ و ۱۵۴ و ۱۶۲ و ۲۱۶)؛ دو بار نیز در معنای مورد بحث در این پژوهش، به کار رفته و با کلمات «لذت و شادمانی» قرینه و همنشین شده است:

• «اگرچه این شادی که بر دوام باد خاص و عام را، عام بوده است؛ بنده به زیادت اخلاصی که دارد خود را زیادت اختصاص دانسته است و بیشتر این شادمانی و **اعتداد**، بر خویشتن اعتداد کرده است.» (بهاء‌الدین بغدادی، ۱۳۸۵: ۲۶۶)

• «اقداح امداد و کامرانی مالامال گشته است و اعداد **اعتداد** [و] شادمانی مال المال شده.» (بهاء‌الدین بغدادی، ۱۳۸۵: ۳۵۵)

۲-۲-۴- نامه‌های رشیدالدین وطواط

تویسرکانی در مقدمه کتاب *نامه‌های رشید وطواط*، در مورد لغت‌های عربی و فارسی این نامه‌ها بر این باور است که رشید وطواط در این رسایل، اولاً اصل را بر استفاده از لغت‌های عربی قرار داده و لغت‌های فارسی را کمتر به کار برده است، ثانیاً در استعمال لغت‌های عربی، پروای مأنوس یا نامأنوس بودن ماده یا هیئت آن در فارسی را نداشته است، بلکه با انس و احاطه‌ای که بر زبان و ادبیات عرب داشته است به اقتضای مقام، هر لغت عربی یا صیغه اشتقاق عربی را که توانسته به کار برده است، در منشآت فارسی وی می‌توان اسماء، صفات و مصادر عربی فراوانی را یافت که در فارسی از حیث ماده یا از حیث صیغه، متعارف و مأنوس نیستند؛ مانند مفاوضه، حنکت، تجشّم، محرّض، کاره، **اعتداد**، تبجّح، مُسهّل (به معنای میسر)، شمس، اعباء، تنکب، ارتداع، وَفّی (به معنی باوفا) و

... (ن.ک: رشید و طواط، ۱۳۳۸: ۱۱۰-۱۱۱) همان طور که ملاحظه شد، تویسرکانی لغت «اعتداد» را نیز در شمار لغات نامأنوس و نامتعارف در نامه‌های رشید و طواط آورده است و قطعاً در گزینش این لغت، غرابت ماده و نامتعارف بودن معنای «اعتداد» در فارسی را مد نظر داشته است.

در نامه‌های رشید و طواط، نه بار لغت «اعتداد» به کار رفته است که معنای آن در شش مورد، بی‌تردید همان معنای مغفول و مورد بحث در این پژوهش است. این موارد عبارتند از:

- «به قدوم او، **اعتداد** و استبشار حاصل شد و به مکان او اعتضاد و استظهار زیادت گشت.» (رشید و طواط، ۱۳۳۸: ۳۳)
- «از خصایص ذات و محاسن صفات و الطاف شمایل و اصناف فضایل و آداب تیغ و قلم و اسباب مجد و کرم او، **اعتداد** و استبشار می‌افزوده است.» (رشید و طواط، ۱۳۳۸: ۱۱۷)
- «از تضاعف اسباب دولت و ترادف امداد سعادت، **اعتداد** و تبجح، و اعتضاد و تمتع می‌افزاید.» (رشید و طواط، ۱۳۳۸: ۱۰۷)
- «پیوسته این دوست... بدانچه می‌شنود از تضاعف حشمت و ترادف نعمت و برآمدن مرادها و مستخلص شدن ولایت‌ها، **اعتداد** [و] تبجح می‌افزاید.» (رشید و طواط، ۱۳۳۸: ۲۵)
- «و بدان لطافت کی نموده بود، و کرامت کی فرموده، **اعتداد** و اعتضاد افزود، و استبشار و استظهار زیادت گشت... و از استماع الطاف، اهتزاز اعطاف حاصل گشت.» (رشید و طواط، ۱۳۳۸: ۱۰۹)
- «خواجه اجل او حد... بداند که پیوسته متنسّم روایح آثار، و متفحص سوانح اخبار او می‌باشیم. و به مزید کرامات و سعادات کی از مجلس اعلاّی خداوند جهان، خلد الله مُلکة، به ایام و احوال او می‌پیوندد، اعتماد و **اعتداد** و تبجح، و اعتضاد و تمتع می‌افزاییم.» (رشید و طواط، ۱۳۳۸: ۹۵)

در نثرهای منشیانه، در کنار ذکر کلمات مترادف، صنایع لفظی سجع و قرینه‌سازی نیز مورد توجه منشیان بوده است. با در نظر گرفتن این خصایص، می‌توان به معنای «اعتداد» در عبارات فوق دست یافت:

رشید و طواط در عبارت اول و دوم، «اعتداد» را مترادف با «استبشار» (شادی) آورده است، همان طور که در جمله دوم عبارت نخست، «اعتضاد و استظهار» را در ترادف ذکر کرده است.

در عبارت سوم نیز «اعتداد» با «تبجیح» مترادف است، همان طور که کلمات جمله قرینه آن؛ یعنی «اعتضاد و تمتع» با یکدیگر مترادف اند.

در متن کتاب نامه‌های رشیدالدین و طواط، «اعتداد» و «تبجیح» مذکور در عبارت چهارم بدون حرف عطف «واو» آمده است که در قیاس با عبارات سوم و پنجم، به نظر می‌رسد حذف «واو» اشتباه کتابت یا مطبعی باشد. با تصحیح این عبارت نیز «اعتداد و تبجیح» مترادف خواهند بود.

قابل ذکر است که «تبجیح» به معنی «شادمانه گردیدن، سرور و شادی»، هم در نامه‌های رشید و طواط و هم در متون دیگر، با مترادفاتی نظیر «اهتزاز و استبشار» معطوف شده است که خود مؤید معنای مورد نظر «اعتداد» در این پژوهش است؛ به عنوان مثال، به چند مورد زیر بسنده می‌شود:

• «چه تبجیح و استبشار، و تمتع و استظهار او، عزّ نصره، به متابعت و موالات، و مشایعت و مساوات آن دولت است.» (رشید و طواط، ۱۳۳۸: ۱۲۶)

• «در پرده اغارید و زمزمه اناشید خویش، ترنمی از غایت ترنج با فرط اهتزاز و تبجیح می‌کردم.» (وراوینی، ۱۳۷۵: ۴۰۹)

• «خاص و عام، تبجیح و استبشار نمودند و شادی‌ها کردند.» (جوینی، ۱۳۷۵: ۱۳/۲)

• «دعوت سلطان اجابت کردند و بدان استظهار یافتند و تبجیح و استبشار نمودند.» (جوینی، ۱۳۷۵: ۹۰/۲)

• «قآن بدان اهتزاز و تبجیح نمود و بفرمود تا جشن‌ها ساختند.» (جوینی، ۱۳۷۵: ۲۲۲/۲)

• «من کهنتر بدان تبجیحی و اهتزازی داشتم.» (منتجب‌الدین بدیع، ۱۳۸۴: ۱۳۹)

در عبارت پنجم نیز دو لغت «اعتداد و اعتضاد» به ترتیب با «استبشار و استظهار» قرینه شده‌اند. نمونه‌ای از این نوع قرینه‌سازی در کتاب «وسائل الرسائل و دلائل الفضائل» هم دیده می‌شود:

- «از برای حصول اعتضاد و اعتداد او و شمول استظهار و استبشار ایشان از مواکب کواکب عدد، ... بدو سپرد.» (نورالدین منشی، ۱۳۸۱: ۸۳)

تویسرکانی در پانوشت عبارت ششم آورده است: «در نسخه چنین آمده است. اما به نظر می‌رسد که از دو کلمه (اعتماد و اعتداد) یکی زاید باشد.» (رشید وطواط، ۱۳۳۸: ۹۵) گرچه در برخی متون، «اعتداد» در معنای «اعتماد» نیز به کار رفته است اما قرینه‌سازی مترادفات و شواهد و قراین موجود در متن نامه‌های رشید وطواط، بویژه عبارات سوم و چهارم فوق‌الذکر نشان می‌دهد که اگر به علت سهو در کتابت نسخه، قرار بر زایدبودن یکی از دو لغت «اعتماد و اعتداد» باشد، مسلماً لغت «اعتماد» زاید خواهد بود.

۲-۲-۵- عتبه‌الکتبه

منتجب‌الدین بدیع جوینی در ابتدای *عتبه‌الکتبه* می‌نویسد: «مفلقان و بلغاء روزگار، سخن نثر از تکلف سجع و ایراد قراین، مصون داشته‌اند الا که قرینه‌ای و سجعی بی‌تکلف ایراد، متعاقب و متواتر گردد که آن پسندیده دارند، به سبب آن که چون دبیر، خاطر بر جمع سجع و تتبع قوافی گمارد از مقصود سخن و مطلوب فحوی بازماند و از جاده غرض در مضله اطناب و تطویل بی‌فایده افتد و بلاغت در سلاست لفظ و ایجاز معنی است.» (منتجب‌الدین بدیع، ۱۳۸۴: ۱) اما متن *عتبه‌الکتبه* نشان می‌دهد که این کتاب نیز تحت تاثیر سبک رایج در نثر قرن ششم، از قرینه‌سازی، آوردن سجع، موازنه و ترادفات مصون نمانده است. همین ویژگی‌ها مخصوصاً ایراد مترادف‌هایی مثل «اهتزاز، تبجیح، ارتیاح، نشاط و ...» و چهار بار به کاربرد لغت در این معانی می‌تواند مؤید معنای مورد بحث در این پژوهش باشد.

- «چون به تازگی ... کمال اخلاص در نگاهداشت دقایق خدمت و گزاردن شکر نعمت از الفاظ مهذب ظهیرالدین، علی رؤوس الاشهاد، استماع کرده آمد، ما را اهتزاز و اعتداد تمام حاصل گشت.» (منتجب‌الدین بدیع، ۱۳۸۴: ۳۶)
- صادقی در شرح لغات *عتبه‌الکتبه*، «اعتداد» را که یازده بار در این کتاب به کار رفته است، همه جا «نازیدن، تفاخر و مفاخره» معنی کرده است (ن.ک: صادقی، ۱۳۹۶: ۱۳۱ و

۱۷۵ و ۱۹۰ و ۲۷۷)؛ در حالی که این لغت در عتبه‌الکتابه، علاوه بر معنای «تفاخر»، در معانی «اعتماد، آمادگی، برشمردن» و نیز «مسرت و شادمانی» نیز به کار رفته است. چنان که ملاحظه می‌شود، در عبارت فوق‌الذکر نیز منتجب‌الدین «اعتداد» را با «اهتزاز» مترادف آورده است، همان‌طور که ترادفات «استیناس و اهتزاز» (منتجب‌الدین بدیع، ۱۳۸۴: ۸۸)؛ «نشاط و اهتزاز» (منتجب‌الدین بدیع، ۱۳۸۴: ۱۰۵)؛ «اهتزاز و ارتیاح» (منتجب‌الدین بدیع، ۱۳۸۴: ۱۳۱)؛ «تبجیح و اهتزاز» (منتجب‌الدین بدیع، ۱۳۸۴: ۱۳۹) را مکرر به کار برده است.

منتجب‌الدین که در بخش اخوانیات، بارها رسیدن نامهٔ مخدوم یا یکی از دوستان را مایهٔ مسرت و شادمانی دانسته است، برای بیان شادی حاصل از وصول این نامه‌ها، سه بار از لغت «اعتداد» استفاده کرده است:

- «خطاب شریف که در دنیا **اعتداد** به وقت وصول آن باشد، بوسیدم.» (منتجب‌الدین بدیع، ۱۳۸۴: ۱۰۳)

- «سخن چون آب حیات که دل‌های پژمرده بدان تازه و زنده می‌شود و امداد **اعتداد** از مطالعت آن، بی‌حد و اندازه می‌گردد.» (منتجب‌الدین بدیع، ۱۳۸۴: ۱۳۱)

- «بزرگوار خطاب خداوندی در این روزها به خادم رسید... و به وصول آن، **اعتدادی** که در این عهد منقطع است، به تازگی متصل گشت و مجال اومید به حصول سعادت دو جهانی فسحت گرفت.» (منتجب‌الدین بدیع، ۱۳۸۴: ۱۱۶)

منتجب‌الدین، عبارت اخیر را در جایی دیگر نیز تکرار کرده و در آن از وصول نامه و «بازگشت شادمانی از دست‌رفته» سخن رانده است، با این تفاوت که این بار از لغت «اهتزاز» به جای «اعتداد» استفاده کرده است؛ امری که نشان از ترادف این دو لغت نزد منتجب‌الدین و متن عتبه‌الکتابه دارد:

- «خطاب خداوندی رسید و جان را در تلقی و قبول آن، **اهتزاز** رفته باز آمد.» (منتجب‌الدین بدیع، ۱۳۸۴: ۱۲۸)

البته در متون نثر، لغت «اهتزاز» علاوه بر ترادف با «اعتداد»، با لغاتی مثل «تبجیح، ارتیاح و ...» و به‌ویژه «استبشار (شادشدن، گشاده‌رویی)» نیز به کار رفته است:

- «من نیز بدین بشارت، استبشار نمودم و مقدم او را به ترحاب و اهتزاز جواب دادم.» (ظهیری سمرقندی، ۱۳۳۳: ۲۰)
- «مقدم تو را به اهتزاز و استبشار تلقی و استقبال نمودم.» (ظهیری سمرقندی، ۱۳۳۳: ۸۷)
- «و اعتذار و استغفار اصحاب را به اهتزاز و استبشار تلقی نماید.» (منشی، ۱۳۷۹: ۲۹۹)
- «زاهد تازگی وافر داشت و به اهتزاز و استبشار پیش او باز رفت.» (منشی، ۱۳۷۹: ۳۴۱)

۲-۲-۶- مجموعه فرامین و منشآت لنین گراد

اصل این مجموعه به صورت نسخه خطی در کتابخانه موزه آسیایی انجمن علوم روسیه در لنین گراد نگهداری می شود. بخش اول این مجموعه مشتمل بر مراسلات رسمی سلاطین سلجوقی، خوارزمشاهی و مغول است و بخش دوم شامل نامه های دوستانه یا اخوانیات برخی دبیران معروف اوایل عهد مغول است. کاتب نسخه، محمدبن صدرالدین خوارزمی است اما تاریخ کتابت ندارد و محمد قزوینی از روی قراین ظاهری نسخه، کتابت آن را اوایل قرن هشتم دانسته اند. (ن. ک: مجموعه فرامین و منشآت لنین گراد، بی تا: ۱-۱۴)

یکی از ویژگی های سبکی این اثر، رعایت سجع، ذکر مترادفات، تئیه پردازی و قرینه سازی در مفردات و جملات است. در خلال این هنرنمایی ها است که لغت «اعتداد» در معنی «شادمانگی» و مترادف با الفاظی مثل «تبجیح و استبشار» به کار رفته است:

- «از ترادف امداد نعمت و تضاعف اسباب حشمت، تبجیح و اعتداد و تمتع و اعتضاد می فزاید.» (فرامین و منشآت لنین گراد، بی تا: ۳۶B)

- به خدمت مجلس اعلای خاقان... استسعاد یافته و در سلک مجاوران آن حضرت - اجلها الله - منتظم شده، شادمانگی می فزاید و اعتداد زیادت می گردد.» (فرامین و منشآت لنین گراد، بی تا: ۴۵B)

- «به دیدن آثار و شنیدن آن اخبار، اعتداد و استبشار نموده می شود و اعتضاد و استظهار افزوده می گردد.» (فرامین و منشآت لنین گراد، بی تا: ۷۳B)

- «به سلامت ذات بزرگوار مجلس شریف که بدان حسنات و قوام مکرّمات است، اعتداد و تبجیح افزود.» (فرامین و منشآت لنین گراد، بی تا: ۷۵B)

• «از خصایص ذات و محاسن صفات و الطاف شمایل و اصناف فضایل و آداب تیغ و قلم و اسباب مجد و کرم، **اعتداد** و استبشار، و اعتضاد و استظهار روی می‌نموده.» (فرامین و منشآت لنین گراد، بی تا: ۱۳۸۵)

عبارات اول و پنجم از رشید و طواط است و با کمی اختلاف، در نامه‌های وی نیز آمده است.

۲-۲-۷- دستور دبیری

این کتاب ارزشمند در موضوع دبیری و مقدمات و شرایط فن کتابت از محمدبن عبدالخالق میهنی است که در قرن ششم هجری تألیف شده است. «دستور دبیری از نظر دربرداشتن لغات و اصطلاحات تاریخی و اجتماعی از منابع مهم زبان فارسی به شمار می‌رود و علاوه بر اعتبار تاریخی، از نظر ادبی نیز دارای اهمیت فراوان است.» (شیخ‌الحکمایی، ۱۳۸۹: ۳۷) لغت «اعتداد» در متن یکی از اخوانیات این کتاب نیز، یک بار در معنای «شادمانی» و هم‌ردیف با لغاتی در همین معنی به کار رفته است:

• «نشسته عزیز رسید، ... بر مضامین آن واقف گشتم و به یافتن خیر سلامت او، اهتزاز و

اعتداد افزودم و تبجح و ارتیاح نمودم.» (میهنی، ۱۳۷۵: ۵۰)

در یکی از تصحیح‌های این کتاب که با نام «آیین دبیری» به چاپ رسیده است، مصحح اثر، «اعتداد» در عبارت فوق‌الذکر را «نازیدن و سربلندی» معنی کرده‌اند. (ن.ک: میهنی، ۱۳۸۹: ۳۸ و ۱۱۷)

میهنی در آغاز کتاب خود، به مترسلان توصیه می‌کند که الفاظ پارسی و تازی را به گونه‌ای انتخاب کنند که نه رکیک و ناخوش باشد و نه غریب و نادر، بلکه مابین این دو طرف؛ یعنی الفاظ سهل و عذب و متداول را به کار گیرند و اگر اصحاب دیوان یا اهل روزگار لفظی را در معنی‌ای به کار می‌برند که در وضع لغت، حکم یا معنی دیگری دارد، از آن‌ها متابعت کنند چون عُرف بر وضع مقدم است (ن.ک: میهنی، ۱۳۸۹: ۲۲)، به نظر می‌رسد در کاربرد لغت «اعتداد» به معنای «شادمانی» نیز هم تداول این معنا در آن زمان و هم غلبه عرف بر وضع مصداق داشته باشد.

۲-۲-۸- قواعد الرسایل و فراید الفضایل

این اثر، یکی از رساله‌های حسام‌الدین خویی (زنده در ۷۰۹ ه.ق.)، منشی دربار آل چوپان در قسطنطنیه از بلاد روم و مشتمل بر قواعد نامه‌نگاری است. (ن.ک: ذکاوتی قراگزلو، ۱۳۷۹: ۴۳) حسام‌الدین در این رساله، بیشتر به بیان اصول و قواعدی می‌پردازد که منشیان می‌توانند یا باید در مکاتبات خود به کار بندند؛ به عنوان مثال، مخاطبات مناسب برای درباریان، والیان، قضات و ... را برمی‌شمرد، یا ادعیه مناسب برای اشخاص و اماکن را ذکر می‌کند، یا امثال و عبارات پندآموز مناسب با موضوعات مختلف را بیان می‌نماید. حسام خویی در خلال این رساله، نمونه‌هایی از احکام صادر شده برای مناصب و مشاغل مختلف و شواهدی از متن منشآت و مکاتبات را نیز می‌آورد. یکی از این نامه‌ها، فتح‌نامه‌ای است که به توصیف قلعه‌گیری در آن زمان پرداخته است. (ن.ک: حسام خویی، ۱۳۷۹: ۲۸۲-۲۸۵) نویسنده در این بخش از رساله خود، لغت «اعتداد» را به کار برده و آن را مترادف با «بهجت» و در معنای «سرور و شادمانی» به کار برده است:

• «به استماع این بشارت، بهجت و اعتداد افزایش و شکر نعمت حضرت پروردگار _ عزَّ اسمُه _ واجب دانند تا مستوجب مزید عنایت گردند.» (حسام خویی، ۱۳۷۹: ۲۸۵)

۲-۲-۹- غرة الالفاظ و نزهة الالفاظ

غرة الالفاظ، از منابع ارزشمند درباره مبانی و قواعد فن دبیری و شامل لغات، ترکیبات و اصطلاحات این فن است که ظهیری سمرقندی در نیمه دوم قرن ششم، آن را تدوین نموده است. ظهیری در دیباچه کتاب، آن را «گوهر شب چراغ، مونس منتهیان و هادی مبتدیان» و نخستین اثر در آموزش فن کتابت همراه با جمع آوری و دسته‌بندی لغات و الفاظ این صنعت معرفی کرده و می‌نویسد: «و چون اساس و قاعده این عمل در نظم سخن و ترکیب الفاظ و شناختن فنون صنعت و معانی است، و از متقدمان این شغل هیچ کس جمع نکرده بود، بر خاطر بگذشت که اگر برین نسق جمعی باشد، پسندیده افتد.» (ظهیری، ۱۳۹۷: ۵) ظهیری در این کتاب، با ابتکار خویش لغات و عبارات برگزیده را به صورت جفت، سه کلمه‌ای، چهار کلمه‌ای و پنج کلمه‌ای دسته‌بندی کرده و آن‌ها را در پنج فصل گنجانده است:

۱- ثنائی منفصل و مترادف منفرد (جفت‌های مقارن یا مترادف)؛ مانند «تجنب و تحرز»، ثلاثی منفصل و مترادف؛ مانند «امساک و بخل و ضنت» و رباعی منفصل و مترادف؛ مانند «سرور و جُبور و ابتهاج و مسرت»؛

۲- ثنائی منفصل و متضاد (جفت‌های متضاد) یا اضداد منفصل؛ مانند «سوابق و

لواحق»؛

۳- ثنائی متصل (اضافه‌های دو کلمه‌ای) و ثنائی معطوف؛ مانند «مردودِ عقل و نامقبولِ

خرد»؛

۴- ثلاثی متصل یا مرکب (ترکیبات اضافی سه کلمه‌ای)؛ مانند «مشروح اقطاع مملکت»؛

۵- رباعی و خماسی (عبارات چهار کلمه‌ای و پنج کلمه‌ای)؛ مانند «قانون انتظام لالی

بلاغت».

اساس کار ظهیری در این کتاب، بر انتخاب و ردیف کردن جفت‌های مرتبط با هم بوده است، مخصوصاً در فصل ثنائی که جفت‌ها غالباً ارتباط معنایی یا رابطه ترادف یا تضاد دارند. گویا طرح ظهیری سمرقندی در انتخاب جفت‌ها و الفاظ مرتبط و متناظر و قرینه‌های متناسب از متون نثر و مجاور کردن آن‌ها در یک مجموعه، در ادب فارسی بی سابقه و بدیع بوده است، گرچه در ادبیات عرب نظایری داشته است. در حقیقت، غرّة الالفاظ «در حکم نوعی لغت نامه ابتکاری است که در بخش مترادفات، معنای هر لغت به ذکر مترادف آن (گاه ذکر چهار مترادف) و در بخش اضداد، معنای هر لغت به ذکر متضاد آن و در ضمن فقرات مزدوج، معنای واژه‌های هر فقره به ذکر قرینه آن معلوم می‌شود، پس ارزش لغت‌نامه‌ای دارد و آن را می‌توان از قدیم‌ترین فرهنگ‌های موجود فارسی محسوب داشت.» (ظهیری، ۱۳۹۷: ۴ و ۵) همان‌طور که مصحح غرّة الالفاظ نیز گفته است، این کتاب حاوی اطلاعات ارزنده‌ای از پسندها و روش‌های قرینه‌پردازی مترسلان و نثرپردازان تا زمان نویسنده است. بسیاری از جفت‌ها، لغات، عبارات و قرینه‌های این کتاب در کتاب‌های اغراض السیاسة و سندبادنامه و دیگر متون نثر فنی مانند مرزبان‌نامه، تاریخ جهانگشا، تاریخ و صاف، التّوسل الی التّوسل، عتبه‌الکتبه و ... به کار رفته است. بنابراین می‌توان گفت که غرّة الالفاظ، هم در حل مشکلات دو اثر دیگر ظهیری سمرقندی کاربرد

دارد و هم می‌تواند برای درک لغات و تصحیح متون دیگر مخصوصاً نثرهای فنی و منشآت و حتی متون لغوی، بسیار مفید و قابل استفاده باشد. (ن. ک: ظهیری، ۱۳۹۷: ۱۴۰).
 دو)

چنان که اشاره شد، بخش اول کتاب غرة الالفاظ به لغات مترادف اختصاص دارد که ظهیری سمرقندی آن‌ها را به صورت جفت و معطوف به کار برده است. تعدادی از این ترکیبات عطفی مترادف، معانی «شادمانی، شاد شدن و شادی کردن» را می‌رساند و لغت «اعتداد»، یکی از این لغات است که مترادف با «استبشار» آمده است و خود «استبشار» نیز با «استروح و اهتزاز» قرین گردیده است. ظهیری سمرقندی در این کتاب، لغات زیر را به معنای «شادشدن و شادمانی کردن» دانسته است:

- مسرت و بهجت (ظهیری، ۱۳۹۷: ۱۶)؛
- اهتزاز و استبشار (ظهیری، ۱۳۹۷: ۱۷)؛
- استروح و استبشار (ظهیری، ۱۳۹۷: ۳۵)؛
- اعتداد و استبشار (ظهیری، ۱۳۹۷: ۳۶)؛
- سرور و جبور و ابتهاج و مسرت (ظهیری، ۱۳۹۷: ۳۹).

بنابراین می‌توان گفت که غرة الالفاظ ظهیری سمرقندی، یکی از معتبرترین و قدیمی‌ترین اسنادی است که لغت «اعتداد» را در معنای «شادمانی و شادی کردن» به کار برده است.

۳- نتیجه‌گیری

ذکر مترادفات در نثر فارسی، بویژه مترادفات عربی، از قرن چهارم به بعد مورد توجه نویسندگان قرار گرفت. این موضوع که ابتدا با هدف زینت کلام رقم خورده بود در نثرهای فنی و منشیانه با قرینه‌سازی و سجع و تفتن در صنایع لفظی همراه شد و نویسندگان این گونه متون را به انتخاب لغاتی سوق داد که عطف کردن آن‌ها به صورت مزدوج یا بیشتر، نه تنها از مقوله حشو نبود بلکه جنبه تکمیل و تأکید داشت. در این میان، نویسندگان متون نثر، بویژه منشیان و مترسلان، در جهت تحقق اهداف فوق‌الذکر، معنی برخی

وام‌واژه‌های عربی را با توجه به سیاق کلام و بر اساس نیاز خود تغییر دادند و در معنای جدیدی که دست کم در عربی سابقه نداشت به کار بردند. یکی از این لغات دخیل عربی، مصدر «اعتداد» است که در این مقاله معنای مغفول آن بررسی شد و با استناد به متن نه کتاب نثر فارسی که اغلب از متون منشیانه بودند این نتیجه به دست آمد که این لغت علاوه بر معانی رایج، معنی «شادمانی و شادی کردن» نیز داشته و در ترادفات، ثنیه‌پردازی‌ها و قرینه‌سازی‌ها با لغاتی از این دست و در این معانی، هم‌نشین می‌شده است.

امید است که این معنای مغفول به همراه شواهدی از متون نثر فارسی که در این مقاله ذکر گردید به فرهنگ‌های لغت فارسی یا فرهنگ لغات نثرهای منشیانه افزوده و در شرح و تصحیح متون مورد توجه و استفاده قرار گیرد.

فهرست منابع

منابع فارسی

۱. بهاء‌الدین بغدادی، محمد بن مؤید. (۱۳۸۵). **التوسل الی التوسل**. تصحیح احمد بهمینار. چاپ اول. تهران: اساطیر.
۲. بهار، محمد تقی. (۱۳۷۳). **سبک‌شناسی**. ۳ جلد. چاپ هفتم. تهران: امیرکبیر.
۳. بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین. (۱۳۷۱). **تاریخ بیهقی**. تصحیح علی اکبر قیاض. چاپ سوم. تهران: دنیای کتاب.
۴. بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین. (۱۳۷۳). **تاریخ بیهقی**. ۳ جلد. به کوشش خلیل خطیب رهبر. چاپ سوم. تهران: مهتاب.
۵. بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین. (۱۳۷۶). **تاریخ بیهقی**. ۲ جلد. مقدمه و توضیحات از منوچهر دانش‌پژوه. چاپ اول. تهران: هیرمند.
۶. بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین. (۱۳۹۰). **دیبای دیداری: متن کامل تاریخ بیهقی**. مقدمه و شرح مشکلات محمد جعفر یاحقی. مهدی سیدی. چاپ اول. تهران: سخن.
۷. تنباکوئی، مریم. (۱۳۸۸). **لغت‌نامه تاریخ بیهقی**. چاپ اول. تهران: آل طه.
۸. جوینی، عطاملک بن محمد. (۱۳۷۵). **تاریخ جهانگشای جوینی**. ۳ جلد. تصحیح علامه محمد قزوینی. چاپ اول. تهران: دنیای کتاب.

۹. حسام خویی، حسن بن عبدالمؤمن. (۱۳۷۹). **مجموعه آثار حسام الدین خویی**. تصحیح و تحقیق صغری عباس زاده. چاپ اول. تهران: مرکز نشر میراث مکتوب.
۱۰. حسینی کازرونی، سید احمد. (۱۳۸۴). **فرهنگ تاریخ بیهقی**. چاپ اول. تهران: زوآر.
۱۱. خطیبی، رسول. (۱۳۸۶). **فن نثر در ادب فارسی**. چاپ سوم. تهران: زوآر.
۱۲. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). **لغت نامه دهخدا**. ۱۶ جلد. چاپ دوم. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
۱۳. ذکاو تنی فراگزلو، علی رضا. (۱۳۸۰). «مجموعه آثار حسام الدین خویی». کتاب ماه ادبیات و فلسفه. دوره پنجم، شماره ۴۶ و ۴۷، صص ۴۲-۴۳.
۱۴. رشید وطواط، محمد بن محمد. (۱۳۸۳). **نامه های رشیدالدین وطواط**. با مقدمه قاسم تویسرکانی. چاپ دوم. تهران: دانشگاه تهران.
۱۵. روبینچیک، بوری آرونوویچ. (۱۹۲۳ م.). **فرهنگ نویسی برای زبان فارسی**. ترجمه محسن شجاعی با یادداشت های علی اشرف صادقی. (۱۳۹۷). چاپ اول. تهران: کتاب بهار.
۱۶. زمانی، محبوبه. (۱۳۹۲). **شرح کامل تاریخ بیهقی**. چاپ اول. تهران: اقبال.
۱۷. شیخ الحکمایی، عمادالدین. (۱۳۸۹). «کتاب الرسائل محمد بن عبدالخالق میهنی، نکته ای در باب نام و تاریخ تألیف». گزارش میراث. دوره ششم، شماره ۴۲ و ۴۳، صص ۳۷-۳۹.
۱۸. صادقی، مریم. (۱۳۹۶). **عتبة الکتبة؛ گزیده ای از مراسلات دیوان سلطان سنجر سلجوقی**. چاپ اول. تهران: نگاه معاصر.
۱۹. ظهیری سمرقندی، محمد بن علی. (۱۳۳۳). **سندبادنامه**. با مقدمه علی قویم. تهران: کتابفروشی خاور و ابن سینا.
۲۰. ظهیری سمرقندی، محمد بن علی. (۱۳۹۷). **غرّة الالفاظ و نزهة الالحاظ**. با مقدمه و تصحیح محسن ذاکر الحسینی. چاپ اول. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
۲۱. عامری، حیات. (۱۳۹۵). «وام واژه های عربی در فارسی. بررسی تحولات آوایی و معنایی». **دوفصلنامه مطالعات تطبیقی فارسی-عربی**. دوره ششم، شماره دوم، پاییز و زمستان، صص ۸۷-۱۰۴.
۲۲. **فراهمین و منشآت لنین گراد**. (بی تا). با مقدمه محمد قزوینی. لنین گراد: کتابخانه موزه آسیایی. نمره مسلسل: ۲۸۲. [نسخه خطی].
۲۳. فرشیدورد، خسرو. (۱۳۵۸). **عربی در فارسی**. چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۲۴. فرهنگ مصادر اللغه عربی به فارسی. (۱۳۶۲). تصحیح عزیزالله جوینی. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
۲۵. مدبری، محمود. (۱۳۷۶). فرهنگ لغات نثرهای فنی و مصنوع. کرمان: خدمات فرهنگی کرمان.
۲۶. معین، محمد. (۱۳۷۵). فرهنگ فارسی. ۶ جلد. چاپ نهم. تهران: امیرکبیر.
۲۷. منتجب‌الدین بدیع، علی بن احمد. (۱۳۸۴). عتبه‌الکتبه: مجموعه مراسلات دیوان سلطان سنجر. تصحیح و اهتمام محمد قزوینی و عباس اقبال آشتیانی. چاپ اول. تهران: اساطیر.
۲۸. منشی، ابوالمعالی نصرالله. (۱۳۷۹). کلیلہ و دمنه. تصحیح و توضیح مجتبی مینوی. چاپ نوزدهم. تهران: امیرکبیر.
۲۹. منشی، ابوالمعالی نصرالله. (۱۳۸۹). شرح کلیلہ و دمنه. مقدمه و شرح عفت کرباسی و محمدرضا برزگر خالقی. چاپ اول. تهران: زوآر.
۳۰. موسویان، شاهرخ. (۱۳۸۶). تاریخ بیهقی (با نثر ساده و روان). چاپ اول. تهران: دستان.
۳۱. میهنی، محمد بن عبدالخالق. (۱۳۷۵). دستور دبیری. به تصحیح سیدعلی رضوی بهابادی. چاپ اول. بهاباد یزد: انتشارات بهاباد.
۳۲. میهنی، محمد بن عبدالخالق. (۱۳۸۹). آیین دبیری. تصحیح و توضیح اکبر نحوی. چاپ اول. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۳۳. نطنزی، ادیب. (۱۳۸۴). دستور اللغه (کتاب الخلاص). تصحیح و تحقیق سیدعلی اردلان جوان. چاپ اول. مشهد: به‌نشر.
۳۴. نورالدین منشی. (۱۳۸۱). وسائل الرسائل و دلائل الفضائل. تصحیح رضا سمیع زاده. چاپ اول. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
۳۵. وراوینی، سعدالدین. (۱۳۷۵). مرزبان‌نامه. به کوشش خلیل خطیب رهبر. چاپ ششم. تهران: صفی‌علیشاه.

منابع عربی

۱. ابن منظور. (۱۳۶۳). لسان العرب. قم: نشر ادب الحوزه.

۲. انیس، ابراہیم و منتصر، عبدالحلیم و دیگران. (۱۳۸۴). **فرہنگ معجم الوسیط**. ترجمہ محمد بندریگی. چاپ اول. قم: انتشارات اسلامی.

ج) پایگاہ اینترنتی

– <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/اعداد/> 25 July 2020